ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ

ଡକ୍ଟର ବାୟାମନୁ ଚର୍ଚ୍ଚି

ଗଞ୍ଜାମ ହେଉଛି ନଦୀ, ନିର୍ଝରିଣୀ, ନିଘଞ୍ଚ ଜଙ୍ଗଲ, ପାହାଡ଼ ପର୍ବତ ଘେରା ପ୍ରକୃତିର ଏକ ସୁରମ୍ୟ ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର । ଏହାର ଅନଃ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ସ୍ରଷ୍ଟାମାନସ ସର୍ବଦା ପ୍ରଲୁବ୍ଧ । ପ୍ରକୃତିର ଏଇ ଅଫୁରନ୍ତ ରୂପରାଶିକୁ ଉଜ୍ଜୀବିତ କରିବା ପାଇଁ ସ୍ପନ୍ଦିତ ହୋଇଛି ଶିଳ୍ପୀର ନିହାଣ, ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପୀର ତୂଳୀ ଏବଂ କବିର ଲେଖନୀ । ଗଢ଼ି ଉଠିଛି ଶିଳ୍ପ ଓ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ, ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ଚିତ୍ର ସଂଭାର ଓ ରାଶି ରାଶି ଗ୍ରନ୍ଥ । ସଂଗୀତ, ନୃତ୍ୟ, କଳା ଓ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାର ପୀଠସ୍ଥଳୀ ଗଞ୍ଜାମର ସାହିତ୍ୟିକ ଐତିହ୍ୟ, ପରମ୍ପରା ତଥା ପ୍ରକୃତିର ନୈସର୍ଗିକ ଶୋଭାସଂପଦ ସଂଦର୍ଶନ କରି ଲାଳିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦାବଳୀରେ କବିବର ଚିନ୍ତାମଣି ମହାନ୍ତି ଘୁମୁସର କାବ୍ୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି–

ସାହିତ୍ୟେ ଉତ୍କଳ ନନ୍ଦନ ପ୍ରତୁଲ
ଗଞ୍ଜାମ ତହିଁରେ ପାରିଜାତ ଫୁଲ ।
ଶଶାଙ୍କ ମଣ୍ଡଳୀ ଉତ୍କଳ ଧରଣୀ
ଗଞ୍ଜାମ ତା'ମଧ୍ୟେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଶାମଣି ।

ଗଞ୍ଜାମ ସାହିତ୍ୟର ସ୍ୱୀକୃତି ରହିଛି । ବିଦଗ୍ଧ ସାହିତ୍ୟ ପରି ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଏହି ଅଞ୍ଚଳର ଗୌରବକୁ ମହିମାନ୍ୱିତ କରିଛି ।

ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ ଲୋକ ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ଅନୁପମ ବିଭବ ଏବଂ ଲୋକମୁଖରେ ପ୍ରଚଳିତ । ଏହା ନିଜସ୍ୱ ପରିବେଶରୁ ଅବିକଳ ସଂଗୃହୀତ ହେଲେ, ଏହାର ସ୍ୱାଭାବିକତା ରହେ । ଏହା ହୁଏତ ଅଶ୍ଳୀଳ ବା ଅମାର୍ଜିତ ହୋଇପାରେ କିନ୍ତୁ ଏହାର ସଂଶୋଧନ ବା ସଂଯୋଗ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । କାରଣ ଏହାଦ୍ୱାରା ଲୋକ ସାହିତ୍ୟର ମୌଳିକତା ନଷ୍ଟ ହୋଇପାରେ । ତେଣୁ ଏହି ଅବିକଳ ସଂଗୃହୀତ ହେବା ବିଧେୟ । ଏଥିରୁ ଜାତି ଇତିହାସର ସୂଚନା ମିଳେ । ଏହା କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ସହ ଜଡ଼ିତ । ଯଦିଓ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଇତିହାସ ନୁହେଁ, ତଥାପି ଏହାକୁ ଆଧାର କରି ସଂଗୋପିତ ତଥ୍ୟକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିରେ ଆକଳନ କରାଯାଇପାରେ ।

ଲୋକ ସାହିତ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ବିଭାଗ ହେଲା – ଲୋକଗୀତ, ଲୋକକାହାଣୀ ଓ ଲୋକ ନାଟକ ।

ଲୋକ ଗୀତ

ଲୋକଗୀତ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ବିଭାଗ । ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପକ ଓ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ । ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଲୋକ ଜୀବନର ଦୁଃଖ ସୁଖ, ଆନନ୍ଦ ନିରାନନ୍ଦ ସହ ଏହା ବିଜଡ଼ିତ ।

ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକଗୀତ ମଧ୍ୟରେ ହଳିଆଗୀତ, ଧାନରୁଆଗୀତ, ଶଗଡ଼ିଆଗୀତ, ଚକିପେଷାଗୀତ, ଆଖୁପେଡ଼ା ଗୀତ, ଗୋଠବାହୁଡ଼ା ଗୀତ, ଦୋଳି ଗୀତ, ପୁଚିଗୀତ, ଧୋବାଗୀତ, କାନ୍ଦଣାଗୀତ, ଢ଼ଗଢ଼ମାଳି, ନୌବାଣିଜ୍ୟଗୀତ, ଧନ୍ଦା, ପହଳି, ପ୍ରହେଳିକା ପ୍ରବାଦ–ପ୍ରବଚନ, ମଙ୍ଗଳବୋଲି, ସବାରୀ ବୁହାଳିଗୀତ, ହାସପରିହାସଗୀତ ଆଦି ପ୍ରକାଶଯୋଗ୍ୟ ।

ଚାଷୀ ବିଲରେ ହଳ କଲାବେଳେ ଆପଣା ଛାଏଁ ଆନନ୍ଦ ମନରେ 'ହଳିଆଗୀତ' ଗାଏ । ବର୍ଷାରେ ଭିଜି ଭିଜି ତା' କଂଠରୁ ନିସୃତ ଗୀତର ଲହର ପରିବେଶକୁ ରସସିକ୍ତ କରିଥାଏ । ମୂଲିଆଣୀମାନଙ୍କର ଲଳିତ କଂଠ ସ୍ୱରର ହୁଳହୁଳି ଓ ଧାନରୁଆ ଗୀତ ଆହୁରି ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ । ରୁଆ ଚାଲିଥିବ, ଗୀତବୋଲା ହେଉଥିବ ।

ମୂଲିଆ ଗୀତ

ଧାନରେ ମାଣ୍ଡିଆ ମିଶୁ
ସରୁ ସରୁ କିଲୋ ବନ୍ଦିଆ ବସ୍ତୁ,
ବନ୍ଦିଆ ବସୁଲୋ, ସାଉକୁ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁ ।

ହଳିଆ ଗୀତ

ବୋଇଲା... ରାମ ତ ବିଭା କାଳେରେ...ଏ...ଏ...
ଲକ୍ଷ୍ମଣ ବରଯାତ୍ରୀ...ଇ....ଇ...ଇ
କନକ ବେଦିମୂଳେ ଗୋ ଟେକିଥିଲେ ଛତି... ।
ବୋଇଲା... ଛତିତ ଚାରିପାଖରେ ...ଝୁମୁରୁ ..ଅ..ଅ..ଅ
ମୁକୁତା ନେଛି ନେଛିରେ... ।
ବୋଇଲା... କାନ୍ଦିତ କଉଶଲ୍ୟା ଯେ ... କହନ୍ତି ରାମଙ୍କୁ
ପରତ ଝିଅ ଘେନିଲେ ...ଏ..ଏ ଯାଉଛ ବନକୁ,
କିଛି ତ ନବୋଲିବ ଶ୍ରୀରାମ ଜନକ ଦୁହିତାଙ୍କୁ... ।
ବୋଇଲା ... ରାମ ଯେ ଲଇକ୍ଷଣରେ .. ଗଲେ ମୃଗମାରି
ସୀତୟା ମାତାଙ୍କୁ ବନସ୍ଥୁ... କେ ନେଲା ଚୋରାଇ ।
ବୋଇଲା.. ବୁଲିତ ବୁଲି ରାମ ଯେ ହୋଇଲେ ଅବସ୍ଥା
ଦ୍ୱାରେ ତ ଧନୁ ଡ଼େରି.. ଡ଼ାକନ୍ତି ସୀତା..ସୀତା ।
ବୋଇଲା... ସୀତା ତ ଥିଲେ ଜଳ ଦିଅନ୍ତା
ତାକୁ ତ ରାବଣ ନେଲା ଧରିରେ... ।
ବୋଇଲା .. ରାବଣ ନେଇ ସୀତାଙ୍କୁ ..କାହୁଁ ଲୁଚାଇଲା ଯେ... ।
ଅଶୋକ ବନର ବିପିନେ... ଅସୁରୀ ବୋଇଲା ଯେ.. ।
ବୋଇଲା.. କହଇ ପକ୍ଷୀ ଜଟାରେ ... ଶୁଣ ରଘୁନାଥ
ପହଡ଼େ ପରିୟନ୍ତେ ଯେ ଆଗୁଳିଲି ରଥ
ବୋଇଲା.. ରଥ ତ ଧ୍ୱଜ ଭାଙ୍ଗି ଯେ.. ପକାଇଲି ତଳେ
ଅନେକ ଯୁଦ୍ଧ କରିଲି ... ଡ଼େଣା ବାହୁବଳେ...
ବୋଇଲା.. ଡ଼େଣା ତ କାଟି ନେଲା ,,ରାବଣ
ତା' କତୁରୀ ଶର ବାଣରେ.... ।
ବୋଇଲା.. ମହୀତ ଯୁଦ୍ଧକର ଯେ, ଶ୍ରୀରାମ
ମରିବ ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ ଯେ...
ବୋଇଲା... ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ ମଲା ବୋଲି ... ଲଙ୍କାରେ ବାରତା
ରାଣୀ ତ ମନ୍ଦୋଦରୀ ଯେ କାନ୍ଦନ୍ତି
ମୋ କପାଳେ ଲେଖାଥିଲା ଯେ... ।
ବୋଇଲା କହତ କହ ... କୋଇଲି
ସେ ଲଙ୍କାରବାରତା... ଆ... ଆ..
ଅଶୋକ ବନେ ଯେ, କି କରୁଥିଲେ ସୀତା...?
ବୋଇଲା... ଆ...ବସିତ ଥିଲେ ଯେ ସୀତୟା
ଜାନୁରେ ଦେଇ ମଥା... ।
(ଜିଲୁଣ୍ଡି ଦଣ୍ଡନାଚର ହଳିଆଗୀତ)

ଶଗଡ଼ିଆ ଦୂରଯାତ୍ରାବେଳେ ମନଫୁର୍ତ୍ତିରେ ଗୀତର ସ୍ୱର ଲମ୍ବାଇ ଦିଏ । ଏହା ଶ୍ରୋତା ମନରେ ଆନନ୍ଦ ସଂଚାର କରିଥାଏ । କେତେକ ଗୀତରେ ପ୍ରାଣ ପ୍ରିୟାକୁ ଘରେ ଛାଡ଼ି ଆସିଥିବା, ବିରହ ବେଦନାର ଚିତ୍ର ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । ଝିଅମାନଙ୍କର ଦୋଳିଗୀତ, ପୁଚି ଗୀତ କିଏ ବା ନଶୁଣିଛି ? ସାଆନ୍ତଙ୍କ ବିବାହ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମେଲାଣି ପାଇବା ପାଇଁ ଚାଙ୍ଗୁ ବାଦ୍ୟ ଓ ମହୁରୀଆର ମହୁରୀ ଶବ୍ଦରେ ଥଟ୍ଟା ପରିହାସ ବକ୍ତବ୍ୟ ସହ ଧୋବା ନାଚି ନାଚି ଗାଏ–

ଏ ମହୁରୀଆ !
ତାଳଗଛ ଗିରି ଗିରା
କି ଭୋଜି କଲେ ମୋ ସାଆନ୍ତ ସତେ
ତାଙ୍କ ପଇତିରେ ନାହିଁ ଜିରା... ଇତ୍ୟାଦି

ପୂର୍ବେ ଗଞ୍ଜାମ ଲୋକେ ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ ନିମିତ୍ତ ନୌକାରେ ବସି ସୁଦୂର ରେଙ୍ଗୁନକୁ ଯାଉଥିଲେ । ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି ରହୁଥିଲେ । ବିବାହିତା ନାରୀର ବିରହ ବେଦନା ମଧ୍ୟ କେତେକ ଲୋକଗୀତରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ମଦ୍ୟପ ଓ ବେଶ୍ୟାସକ୍ତ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପ୍ରତି କଟୁକ୍ତି ମଧ୍ୟ କେତେକ ଲୋକଗୀତରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି । ବିବାହ ସମୟରେ ମଙ୍ଗଳବୋଲି, ବରକନ୍ୟାଙ୍କୁ ପୁର୍ବେ ସବାରୀରେ ବସାଇ ନେବାବେଳେ ସବାରୀ ବାହକମାନଙ୍କ ଗୀତ , ଓଷା ଗୀତ, ଥଟ୍ଟାପରିହାସ ଗୀତ ଆଦି ଗ୍ରାମ୍ୟ ପରିବେଶକୁ ରସାଣିତ କରୁଥିଲା । ତେବେ ଢ଼ଗ-ଢ଼ମାଳି, ପ୍ରବାଦ-ପ୍ରବଚନ ଲୋକଙ୍କୁ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଦେଇଥାଏ । ମୁଖ୍ୟତଃ ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ, କୃଷି , ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଅର୍ଥନୈତିକ ବିକାଶ, ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ଗୂଢ଼ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ରହସ୍ୟର ଉନ୍ମୋଚନ ତଥା ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ ଭାବେ ଅନେକ କଥା କୁହାଯାଇ ଲୋକଚରିତ୍ରକୁ ସଂଶୋଧନ ଓ ପରିମାର୍ଜିତ କରିବାରେ ଉପାଦାନ ଏଥିରେ ଭରିରହିଛି । ପ୍ରକାଶ ଥାଉକି, ଖ୍ରୀ.ପୂ.ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଚୀନ ଦେଶର ମନୀଷି କନ୍‌ଫୁସିଏସ୍ ପ୍ରାୟ ତିନି ହଜାର ଲୋକୋକ୍ତି ଲେଖି ରଖିଥିବା ଜଣାଯାଏ ।

ସଂପ୍ରତି ଲୋକଗୀତର ବ୍ୟବହାର ପ୍ରାୟ ନାହିଁ । ଏହା ଲୁପ୍ତ ପ୍ରାୟ । ତେବେ ଲୋକଗୀତ ଯେଉଁମାନେ ଜାଣିଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଏ ଗୀତ ସବୁ ସଂଗ୍ରହ ହେବା ବିଧେୟ, କାରଣ ଏସବୁ ଆମର ସାଂସ୍କୃତିକ ସଂପଦ ।

ଲୋକ କାହାଣୀ: ଲୋକଗୀତ ପରି ଲୋକକାହାଣୀ ମଧ୍ୟ ମୌଖିକ ରୀତିରେ ପ୍ରଚଳିତ । ମୁଖରୁ ମୁଖକୁ ଏହା ପ୍ରଚାରିତ ଓ ପ୍ରସାରିତ । ସମସ୍ତେ କାହାଣୀ ଶୁଣିବାକୁ ଭଲ ପାଆନ୍ତି । ଛୋଟ ଛୁଆମାନେ ଜେଜେବାପା, ମା, ଅଜା, ଆଇଙ୍କୁ କାହାଣୀ କହିବାକୁ ଅଳି କରନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ରାତିରେ ଶୋଇବା ପୂର୍ବରୁ ବା ଅବସର ସମୟରେ ଏହି କାହାଣୀ କୁହାଯାଉଥିଲା । ଆଦିବାସୀ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକେ ଜଙ୍ଗଲକୁ ଶିକାର କରିବାକୁ ଗଲାବେଳେ ବା ଜଙ୍ଗଲରେ ଗୋଷ୍ଠୀହୋଇ ବସିବାବେଳେ କାହାଣୀ ଜାଣିଥିବା ଲୋକ କାହାଣୀ କହୁଥିଲେ । କେବଳ ଓଡ଼ିଶା ବା ଭାରତବର୍ଷ ନୁହେଁ,

ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ଲୋକକାହାଣୀର ଆଦର ରହିଛି । ଲୋକ କାହାଣୀ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଜର୍ମାନ ଦେଶର ଜ୍ୟାକବ୍ ଗ୍ରୀମ୍ ଓ ଉଇଲ୍ ହେଲ୍ ଗ୍ରୀମ୍ ଦୁଇଭାଇଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ Household tales ତିନି ଖଣ୍ଡରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ଜଣାଯାଏ । (ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱ, ଡ଼କ୍ଟର ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ମହାପାତ୍ର, ପୃ– ୯୭) ଆମ ଓଡ଼ିଶାରେ ଲୋକ କାହାଣୀର ପ୍ରଥମ ସଂଗ୍ରାହକ ହେଉଛନ୍ତି ଗୋପାଳ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ । ରାଧାଚରଣ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ 'କଥା ଲହରୀ' ଉପେନ୍ଦ୍ର ନାରାୟଣ ଦତ୍ତଙ୍କ ଅନୁଦିତ ଲୋକକାହାଣୀ ଡକ୍ଟର କୁଞ୍ଜ ବିହାରୀ ଦାଶଙ୍କ ଲୋକଗଳ୍ପ ସଂଚୟନ ଆଦି ପ୍ରକାଶଯୋଗ୍ୟ । ଶିକ୍ଷିତ ଅଶିକ୍ଷିତ ସମସ୍ତେ କାହାଣୀ ଶୁଣିବାକୁ ଭଲ ପାଆନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ଓଡ଼ିଆ କାହାଣୀ କହିଲେ, ରାଜକୁମାର, ରାଜକୁମାରୀ, ଭୂତପ୍ରେତ, ଚାଷୀକଥା, ପଶୁପକ୍ଷୀ, ଦେବତା, ଅସୁର, ଡ଼ାହାଣୀ, ଚିରିଗୁଣୀ, ଗନ୍ଧର୍ବ– ପରୀଙ୍କ କାହାଣୀ କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ଆଧାର କରି ମଧ୍ୟ ଅନେକ କାହାଣୀ ରହିଛି । ଏସବୁ କାହାଣୀ ଗଞ୍ଜାମରେ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳୁଥିଲା ।

କାହାଣୀ କହିବାବେଳେ କାହାଣୀ କହିବା ଲୋକର କଥା କରିବାର ଢ଼ଙ୍ଗ, ସ୍ୱରର ଉତ୍‌ଥାନପତନ, ପଶୁପକ୍ଷୀ କାହାଣୀ କହିଲା ବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ଅବିକଳ ସ୍ୱର ପ୍ରକଟ, ଆଗ୍ରହ,ଉତ୍କଣ୍ଠା ଓ ସମ୍ମୋହନ ପାଇଁ କଳାକୁଶଳତା ଥିବା ଏକାନ୍ତ ବିଧେୟ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶ୍ରୋତା ଆନନ୍ଦ ପାଏ, ଭାବବିହ୍ୱଳ ହୋଇପଡ଼େ ।

ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକ କାହାଣୀ ଏଯାବତ୍ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ସଂଗ୍ରହ ହୋଇପାରିନି । ଏହା ମଧ୍ୟ ଲୋପପାଇ ଆସିଲାଣି । କର୍ମବ୍ୟସ୍ତ ଆଜିର ମଣିଷ ପାଖରେ ବେଳ ଆଉ କାହିଁ କାହାଣୀ ଶୁଣିବାକୁ ବା ଶୁଣେଇବାକୁ ?

ଲୋକ ନାଟକ

ଲୋକ ନାଟକ ଲୋକସାହିତ୍ୟର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ବିଭବ । ଲୋକନୃତ୍ୟ ଓ ଗୀତର ସୁମଧୁର ସମନ୍ୱୟରୁ ଏହା ସୃଷ୍ଟି । ସର୍ଭେକ୍ଷଣରୁ ଜଣାଇଛି ଯେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱରେ ଲୋକନାଟକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାରତର ସ୍ଥାନ ପ୍ରଥମ । ଭାରତ ଭିତରେ ଓଡ଼ିଶା ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ମଧ୍ୟରେ ଗଞ୍ଜାମର ସ୍ଥାନ ପ୍ରଥମ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳର କଳା, ସାହିତ୍ୟ, ସଙ୍ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ଲୋକନାଟକକୁ ବିଶେଷ ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି ।

ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକନାଟକକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ତିନୋଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ, ଯଥା– ୧) ଲୀଳାନାଟ୍ୟ, ୨) ନାଟକ ଓ ନାଟ, ୩) ନାଚ ଓ ନୃତ୍ୟ । ଲୀଳାନାଟ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ରାମଲୀଳା, କୃଷ୍ଣଲୀଳା, ରାସଲୀଳା, ଗୋପଲୀଳା, ରାଧାପ୍ରେମଲୀଳା ଓ ଭାରତଲୀଳା, ନାଟକ ଓ ନାଟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରହ୍ଲାଦ ନାଟକ ଶୈଳୀରେ ରଚିତ ହୋଇଛି । ରାମ ନାଟକ, ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ନାଟକ, ଧ୍ରୁବନାଟକ, କଂସବଧ ନାଟକ, ମହୀରାବଣବଧ ନାଟକ, କୀଚକବଧ ନାଟକ, ଜଳନ୍ଧର ବଧ ନାଟକ, ଚନ୍ଦ୍ରଧ୍ୱଜ ନାଟକ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀପୁରାଣ ନାଟକ । ଅନ୍ୟ ନାଟକ ହେଲା– ଦାସକାଠିଆ, ସଖୀ ନାଟ, କଣ୍ଢେଇ ନାଟ, ଦଣ୍ଡନାଟ, ଓଷାକୋଠି, ଭୂତକେଳି, ଜାନୁଘଣ୍ଟ, ହରିକଥା, ଧୋବାନାଟ, ଘୁଡୁକି ନାଟ, ଖୋଲାନାଟ ଇତ୍ୟାଦି ନାଚ ଓ ନୃତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପାଇକ ନାଚ, ରଣପା ନାଚ, ଚଢ଼େୟା ନାଚ, ବାଘ ନାଚ, କେଳାନାଚ, ଡୁବୁଡୁବା ନାଚ, ମେରକାୟା ନାଚ, ମୁଣ୍ଡପୋତା ନାଚ, ବେଙ୍ଗୁଲି ନାଚ, ମାଙ୍କଡ଼ ନାଚ, କାଠି ନାଚ, କଳାଘୋଡ଼ା ନାଚ, ରାଜରାଣୀ ନାଚ, ଘୋଡ଼ାନାଚ, ଢ଼ୁମ୍ପାନାଚ, ସମର ନୃତ୍ୟ, ଯୋଡ଼ି ଶଙ୍ଖ, ଘଣ୍ଟନୃତ୍ୟ ଆଦି ପ୍ରଧାନ । ତେଣୁ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ କୁହାଯାଇପାରେ, ଓଡ଼ିଆ ଲୋକ ନାଟକର ଗୃହ ଗଞ୍ଜାମ ।

ଅଧ୍ୟୟନରୁ ଜଣାଯାଇଛି, ଗଞ୍ଜାମରେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପଞ୍ଚମ ଦଶକରୁ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକନାଟକର ପଦଚିହ୍ନ ଥିଲା । ସମୟକୁ ଗଞ୍ଜାମ ଲୋକନାଟକର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଯୁଗ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ସବୁ ଗାଁରେ ମଠ, ମନ୍ଦିର ଥିଲା । ପୂଜାପାର୍ବଣ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା । ଧର୍ମୀୟ ଉତ୍ସବରେ ଲୋକନାଟ୍ୟ ପରିବେଷିତ ହେଉଥିଲା । ନାଟ୍ୟକଳା ଥିଲା ଲୋକଙ୍କ ଜୀବନ । ରାଜନ୍ୟବର୍ଗଙ୍କ ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଥିଲା । ଧନାଢ଼୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ନାଟ୍ୟକଳା ପ୍ରତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ସମ୍ମାନ ଓ ସମ୍ମୋହନ ଥିଲା । ତେଣୁ ଶହ ଶହ ବର୍ଷ ଧରି ଲୋକନାଟ୍ୟ ପରମ୍ପରା ତିଷ୍ଠି ରହିଥିଲା । ଲୋକଙ୍କୁ ଏହା ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରିବା ସହିତ ଧର୍ମୀୟ ଚେତନାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରୁଥିଲା । ଫଳତଃ ଲୋକେ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଜୀବନଯାପନ ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ପାଇବା ସହିତ ସାମାଜିକ ନୀତି, ରୀତି ବିଧି ଓ ପବିଧି ଭିତରେ ସଂସ୍କୃତି ସଂପନ୍ନ ମଣିଷ ଭାବେ ବଂଚିବା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ପାଉଥିଲେ ।

ଏଇ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକନାଟକର ସୂଚନା ଦେବାର ପ୍ରୟାସ କରାଯାଉଛି ।

ରାମଲୀଳା

ରାମାୟଣ ଏକ ଶାଶ୍ୱତ ଅମର କାବ୍ୟ । ରାମ କଥାକୁ ଭିତ୍ତିକରି ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ସଂସ୍କୃତ ନାଟକମାନ ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିବା ସ୍ଥଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ରାମଙ୍କ ଜୀବନ କାହାଣୀକୁ ନେଇ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ନୃତ୍ୟ,ଗୀତ ମାଧ୍ୟମରେ ଅଭିନୟ ପରମ୍ପରା ନବମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ପ୍ରଚଳିତ । ଓଡ଼ିଆ ଲୀଳାର ପ୍ରଥମ ଲିଖିତ ରୂପ ବିଶ୍ୱନାଥ ଖୁଣ୍ଟିଆଙ୍କ 'ବିଚିତ୍ରରାମାୟଣ' ବା

'ବିଶି ରାମଲୀଳା'କୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ଏହାର ରଚନା କାଳ ୧୭୦୯ ।

ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜ୍ଞାତ ପ୍ରାୟ ଅଧିକାଂଶ ରାମଲୀଳା ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର କବିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ବିରଚିତ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ରାମଭକ୍ତିର ସ୍ରୋତ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ କାହିଁକି ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଅଧିକ ଗବେଷଣା ସାପେକ୍ଷ ବୋଲି ଐତିହାସିକ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର ଲେଖିଛନ୍ତି । ଝଙ୍କାର, ନବମବର୍ଷ– ୧୧ଶ ସଂଖ୍ୟା) ଗଞ୍ଜାମର ରାମଲୀଳା ରଚୟିତାଭାବେ ବୈଶ୍ୟ ସଦାଶିବ, କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର, ବିମ୍ବାଧର ସାନସାମନ୍ତ, ପୀତାମ୍ବର ରାଜେନ୍ଦ୍ର, ରଘୁନାଥ ପରିଚ୍ଛା, କେଶବ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଧରାକୋଟ ରାଜା ରଘୁନାଥ ସିଂହ, ବିପ୍ରକୁଞ୍ଜ, ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସାହୁ ପ୍ରମୁଖଙ୍କ ନାମ ପ୍ରକାଶ ଯୋଗ୍ୟ । ଗାୟକଭାବେ ନଟବର ସାହୁ, ଅଗାଧୁ ପାଣିଗ୍ରାହୀ, ଅନନ୍ତ ରାମ ପାଢ଼ୀ, ତ୍ରିନାଥ ପୋଲେଇ, ଉଦୟନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ, ବୈଦ୍ୟନାଥ ମହାରଣା, ସତ୍ୟନାରାୟଣ ପାଢ଼ୀ, ଅଗାଧୁ କାହାଳିଆ, ପ୍ରମୁଖଙ୍କ ନାମ ସ୍ମରଣୀୟ । ଏହି ଲୀଳାର ସାମାଜିକ ଆବେଦନ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚେତନା, ରସାବେଦନ, ସାଙ୍ଗିତିକ ଆବେଦନ, ବର୍ଣ୍ଣନା–ବୈଭବ ଭାଷା ଓ ସଂଳାପ ଶ୍ରୋତା ଓ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ବିମୋହିତ କରୁଥିଲା । ଏହି ଲୀଳା ସଂଦର୍ଶନ କରି ଐତିହାସିକ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର, ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର, କବି ଡକ୍ଟର ମାୟାଧର ମାନସିଂହ, ପଲ୍ଲୀକବି ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ ପ୍ରମୁଖ ଗଞ୍ଜାମ ରାମ ଲୀଳାର ଲୀଳାକାରମାନଙ୍କର ରଚନା ଓ ପ୍ରଯୋଜିତ ରାମଲୀଳାର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରିଛନ୍ତି ।

କୃଷ୍ଣ ଲୀଳା

ରାମଲୀଳା ପରି ଗଞ୍ଜାମରେ କୃଷ୍ଣଲୀଳାର ମଧ୍ୟ ଆଦର ରହିଛି । କୃଷ୍ଣ କଥା କଦମ୍ବ ଉପରେ ଏହା ଆଧାରିତ । ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଯୋଜିତ କୃଷ୍ଣ ଲୀଳାର ନାଟ୍ୟିକ ଦିଗଟି (ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ) ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହେବାବେଳେ କଥାବସ୍ତୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭାଗବତରୁ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣ ଲୀଳାର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବାସୁଦେବ ଅଟନ୍ତି । ସେ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ ଅବା ଅବତାରୀ । ଓଡ଼ିଶାରେ କୃଷ୍ଣଲୀଳା ମୁଖ୍ୟତଃ ଓଡ଼ିଆ–ବଙ୍ଗଳା ସମ୍ମିଶ୍ରିତ ଭାଷାରେ ରଚିତ ହୋଇଛି । ଏହା ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର ସହିତ ଓଡ଼ିଶାରେ କୃଷ୍ଣ ଲୀଳାର ବିକାଶ ଘଟିଥିଲା ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ କୃଷ୍ଣଲୀଳାର ଭୂୟୋବିକାଶ ଘଟିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଗଞ୍ଜାମରେ ଏହି ସମୟରେ କୃଷ୍ଣଲୀଳାର ଉନ୍ମେଷ ଘଟିଥିବାର କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳି ନାହିଁ । ସଂଗୃହୀତ ତଥ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ ବାବାଜୀ ଦୁଃଖୀଶ୍ୟାମ ଦାସ ହିଁ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଗଞ୍ଜାମରେ କୃଷ୍ଣଲୀଳା (୪୮ଲୀଳା)ରଚନା କରି ଗଞ୍ଜାମ ଆଠଗଡ଼ ନିକଟସ୍ଥ ବାଉଁଶିଆ ଗ୍ରାମରେ ଅଭିନୟ କରାଇଥିଲେ । ସେ ଏହି ଲୀଳାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ଦାୟିତ୍ୱରେ ଥିଲେ । ଏହି ଲୀଳା ଲୋକପ୍ରିୟ ହେଲା ଏବଂ ଲୋକରେ ଏହା ଆଠଗଡ଼ିଆ ଲୀଳାଭାବେ ପରିଚିତ ହେଲା । ଏହି ଲୀଳାର ଗାୟକଭାବେ ବାଉଁଶିଆ ଗ୍ରାମର ବୁଦ୍ଧିଆ ବାଡ଼ତ୍ୟା । ଭଗବାନ ବେହେରା, ବାଜିଆ ଗୌଡ଼, ପୁରା ସାହୁ, ମୋହନ ଦାସ ପ୍ରମୁଖ ସୁନାମ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ଦେବଭୂମିର କୃଷ୍ଣଲୀଳା ଗାୟକ ସୋମନାଥ ବେହେରା ଏହି ଲୀଳାର ଭୂୟୋ ବିକାଶ ଓ ପ୍ରଚାର ପ୍ରସାରରେ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଲୀଳାକାର ଦୁଃଖୀଶ୍ୟାମ ଦାସଙ୍କ ଜନ୍ମ ସ୍ଥାନ ଚିଙ୍ଗୁଡ଼ି ଘାଇ । ସେ ଜାତିରେ ମହାନ୍ତି(ଖଣ୍ଡାୟତ) । ଏହି ଲୀଳାର ରଚନାକାଳ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ । (ଓଡ଼ିଆ ଲୀଳା ସାହିତ୍ୟକୁ ଗଞ୍ଜାମର ଅବଦାନ, ପିଏଚ.ଡ଼ି. ସଂଦର୍ଭ । ବାୟାମନୁ ଚର୍ଚ୍ଚି ବ୍ରହ୍ମପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ।

ଗଞ୍ଜାମରେ କୃଷ୍ଣଲୀଳାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରଚୟିତା ହେଲେ ଗୈତମୀର ହରିହର ଷଡ଼ଙ୍ଗୀ, ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡିର ମଧୁସୂଦନ ପାଣିଗ୍ରାହୀ, ରଘୁନାଥ ପରିଚ୍ଛା, ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡି ରାଜା ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ଦେଓ ଥିଲା ଏବଂ ଚିକିଟିର ବିପ୍ରଶ୍ୟାମ ।

ସଂପ୍ରତି କୃଷ୍ଣଲୀଳାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗାୟକଭାବେ ସୋମନାଥ ସ୍ୱାଇଁଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଗଞ୍ଜାମରେ ଶତାଧିକ କୃଷ୍ଣଲୀଳା ଦଳ ଥିଲା ଏବଂ ୫୦ରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଲୀଳା ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ ।

ଗଞ୍ଜାମ କୃଷ୍ଣଲୀଳାର ମୁଖ୍ୟ ଆକର୍ଷଣ ହେଲା ଏହାର ସ୍ୱର । ଗାୟକ ତଥା ଅଭିନେତାମାନଙ୍କର ଉଚ୍ଚ କୋମଳ ସ୍ୱର ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ମନ୍ତ୍ର ମୁଗ୍ଧ କରିଥାଏ । ଏହି ଲୀଳାର ବେଶପରିପାଟୀ ଉନ୍ନତ ଓ ରୁଚିପୂର୍ଣ୍ଣ । ମନୋରଞ୍ଜନ ଅପେକ୍ଷା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାକୁ ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ । ଲୀଳା ଦର୍ଶନ ବେଳେ ଦର୍ଶକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଭୂମିକାରେ ଅଭିନୟ କରୁଥିବା ଅଭିନେତାକୁ ଭୁଲି ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ ବୋଲି ବିବେଚନା କରି ପ୍ରଣାମ କରିଥାନ୍ତି । ଲୋକ ପ୍ରିୟତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସଂପ୍ରତି ଜନ୍ମଲୀଳା, ବାଲ୍ୟଲୀଳା, ଦଧିମନ୍ଥନ ଲୀଳା ଓ କାଳୀୟ ଦଳନ ଲୀଳା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଛି ।

ରାସଲୀଳା

ଗଞ୍ଜାମରେ ରାସ ଲୀଳା କବିଚନ୍ଦ୍ର ହନୁମାନ ରାୟଗୁରୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ । ଏହାର ରଚନା କାଳ ୧୮୫୫ରୁ ୧୮୬୫ ମଧ୍ୟରେ । ଏହା ପ୍ରଥମେ ପିତଳ ନିକଟସ୍ଥ ବ୍ରାହ୍ମଣଛାଇ, କବିଙ୍କ

ସ୍ୱଗ୍ରାମରେ ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା । ଭାଗବତର ୩୦ରୁ ୩୪ ଅଧ୍ୟାୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋପଲୀଳାର ଏହି ପାଞ୍ଚୋଟି ଅଧ୍ୟାୟ ରାସଲୀଳା ଭାବେ ପରିଚିତ । ଏହା ଏକ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ଲୀଳା । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ କାବ୍ୟଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ ହେତୁ ଗ୍ରାମ୍ୟକଳାକାରମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ମନେରଖିବା କଷ୍ଟକର ବ୍ୟାପାର ଥିଲା । ତେଣୁ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ନାଟ୍ୟ ଦଳ ଦ୍ୱାରା ଏହି ଲୀଳା ପରିବେଶିତ ହୋଇ ପାରିଲାନି । କିନ୍ତୁ ଏହି ଦଳ ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏହି ରାସଲୀଳା ପରିବେଷଣ କରି ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ ।

ଗୋପଲୀଳା

ଗୋପଲୀଳାର ରଚୟିତା ହେଉଛନ୍ତି କବି ନର ସିଂହ ମାଠ । ଏହା ପ୍ରଥମେ କରାଖଣ୍ଡିରେ ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା । ବେଲା ପ୍ରଧାନ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ପ୍ରଧାନ ଏହି ଲୀଳାର ପ୍ରଥମ ଗାୟକ । ପୟାର, ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ, ମୁଖାରୀ, ଭାଟିଆରୀ ଆଦି ରାଗରେ ରଚିତ ଏହି ଲୀଳାରେ ପୟାର ରାଗର ସର୍ବାଧିକ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣଲୀଳା, ରାମଲୀଳା ପରି ଗୋପଲୀଳାର ବେଶ ପରିପାଟୀ, ସାଙ୍ଗୀତିକତା ଓ ନାଟ୍ୟଧର୍ମିତା ଏକା । ସରଳ ଓ ଭାବଧର୍ମିତା ଏହି ଲୀଳା ସଫଳତାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ । ଏଯାବତ୍ ଏହାର ଆଦର ରହିଛି ।

ରାଧାପ୍ରେମଲୀଳା

ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପବିତ୍ର ଓ ଶାଶ୍ୱତ ପ୍ରେମ ସମ୍ବଳିତ ଏକ ମନୋଜ୍ଞ ଲୋକକଳା । ଏହା ଗଞ୍ଜାମର ନିଜସ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି ଏବଂ ଲୋକନାଟକର ଉଦାର ସଂଜ୍ଞା ତଳେ ଏହାର ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷିତ । ଏହି ଲୋକପ୍ରିୟ ନାଟ୍ୟକଳା, ଲୋକନାଟକ ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ବି ଏହା ବିଦଗ୍ଧତାର ସ୍ପର୍ଶରୁ ମୁକ୍ତ ନୁହେଁ । କଳା ଓ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାର ପୀଠସ୍ଥଳୀ ଚିକିଟି ରାଜ ଦରବାରରୁ ଏହି ଲୀଳା ଜନ୍ମ ନେଇଛି । ଏହି ଲୀଳା ଗ୍ରନ୍ଥର ସ୍ରଷ୍ଟାଭାବେ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ସର୍ବତ୍ର ପରିଚିତ । କିନ୍ତୁ ଭଣତିରେ କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖିତ । ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଚିକିଟି ଅଧୀଶ୍ୱର ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ତେବେ ଗବେଷଣାରୁ ଜଣାଯାଇଛି, ଚିକିଟି ରାଜା ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେଓ, ପଣ୍ଡିତ ରଘୁନାଥ ରାଜଗୁରୁଙ୍କ ମିଳିତ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ଏହି ଲୀଳା ରଚିତ ହୋଇଛି ଏବଂ କବିଚନ୍ଦ୍ର ହନୁମାନ ରାୟଗୁରୁ ଏହାକୁ ଶ୍ରୀମଣ୍ଡିତ କରିବା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ କରିଛନ୍ତି । ଏଣୁ ରାଧା ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ ତିନୋଟି ସୃଜନଶୀଳ ମାନସର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିର ସମ୍ମିଶ୍ରିତ ରୂପ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ଏହାର ରଚନାକାଳ ୧୮୭୨ ବୋଲି ସ୍ଥିର କରାଯାଇଛି । (ଓଡ଼ିଆ ଲୀଳା ସାହିତ୍ୟକୁ ଗଞ୍ଜାମର ଅବଦାନ, ପିଏଚ.ଡ଼ି ସନ୍ଦର୍ଭ ବ୍ରହ୍ମପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ୧୯୯୧ ବାୟାମନୁ ଚର୍ଚ୍ଚି) ଏହି ଲୀଳାରେ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ 'ଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭ ନାଟକ' ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଲହରୀ ଏବଂ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଜୟଦେବଙ୍କ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ପ୍ରଭାବ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମନୋଜ୍ଞ କଥା କଦମ୍ବ ଉପରେ ଆଧାରିତ ଏହି ଲୀଳାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଲା କୁଞ୍ଜ ପରିକଳ୍ପନା । ରାଧାକୁଞ୍ଜ, କୃଷ୍ଣକୁଞ୍ଜ, ମିଳନ କୁଞ୍ଜ ତଥା ବାଣିଜ୍ୟ ପରିବେଶରେ ଏହି ଲୀଳା ସୁସମୃଦ୍ଧ । ଏହା ପ୍ରଥମେ ଚିକିଟି ରାଜପ୍ରସାଦ ପାଟ ଅଳିନ୍ଦରେ ପ୍ରକୃତିର ମନୋଜ୍ଞ ପରିବେଶରେ ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା । କୁଞ୍ଜଗୁଡ଼ିକ ପୁଷ୍ପଲତା ଦ୍ୱାରା ପରିବେଷ୍ଟିତ ହୋଇଥିଲା । ରଘୁନାଥ ରାଜଗୁରୁ ଏହି ଲୀଳାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଥିଲେ । ଏହା ଏକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରଣୋଦିତ ନାଟ୍ୟକଳା । କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ତାଙ୍କ ରାଣୀଙ୍କ ମିଳନ ନିମିତ୍ତ ଏହା ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏବଂ ତାଙ୍କ ରାଣୀ ରାଧା ଭୂମିକାରେ ଅଭିନୟ କରିଥିଲେ । ଲୀଳାରେ ମାନଭଂଜନ ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାବେଳକୁ କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଣୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଦାମ୍ପତ୍ୟଜୀବନ ସୁଖମୟ ହୋଇଥିଲା । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରଣୋଦିତ ଦୃଶ୍ୟ କାବ୍ୟ ହେତୁ ଏଥିରେ ଶୃଙ୍ଗାରରସ ପରିବେଷଣକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଇଛି । ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ଅନୁଚିନ୍ତାରେ ଏହା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ବା ମଧୁରରସ ଭାବେ କଥିତ ।

ଏହି ଲୀଳାରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ବିଶ୍ୱସ୍ତ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ମହୀଶନ ପୁରର ଗୋପୀନାଥ ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହି ଲୀଳା ପ୍ରଥମେ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆସିଲା ଏବଂ ତାଙ୍କର ମୁଖ୍ୟଶିଷ୍ୟଭାବେ ଘୁମୁସର ନିମିନାର ଆନନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକ, ଭଜମନ ନାୟକ ଓ କାଶୀନାଥ ନାୟକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହି ଲୀଳା ଗଞ୍ଜାମର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ଅଭିନୀତ ହୋଇ ଲୋକଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧାଭାଜନ ହୋଇଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ନିମିନାର ଭୂମିକା ଏହି ଲୀଳା ନିମିତ୍ତ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଏହି ଲୀଳାରେ ପ୍ରଥମେ ବଚନିକା ନଥିଲା । ବଚନିକା ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ନିମିନାର ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ଦାସ (ବିଶ୍ୱନାଥ ସାହୁ) । ଏହା ଦୀର୍ଘ ଲହର ଯୁକ୍ତ ଏବଂ ହୃଦ୍ୟ । ଏହି ଲୀଳାରେ ସେ ଯୋଗୀବେଶ ମଧ୍ୟ ସନ୍ନିବେଶିତ କରାଇଛନ୍ତି । ଏହି ଗ୍ରାମର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ (କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକ) ପାଟରାଣୀ ବେଶ ବାସୁଦେବ ମହାପାତ୍ର ରଜନୀବେଶ ସଂଯୋଗ କରିଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ ରଚନା କିନ୍ତୁ ଭଣତି ହୋଇଛି କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମରେ । ଫଳତଃ ମୂଳ ରଚନାରେ ୧୮୪ଟି ଗୀତ ସ୍ଥାନ ପାଇଲାବେଳେ ଲୋକ କବିମାନଙ୍କ ବେଶ ପ୍ରବେଶ ଫଳରେ ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା ୧୯୦

ହୋଇଛି । ନାଟ୍ୟିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ କୃଷ୍ଣଲୀଳାଠାରୁ ଏହା ଅଧିକ ଉନ୍ନତ । ନୃତ୍ୟଗୀତ, ବେଶପରିପାଟୀ, ମଞ୍ଚସଜ୍ଜା, ଚରିତ୍ରାୟନ ବଚନିକା ସଂଯୋଜନା ଓ କାବ୍ୟିକତା ଆଦି ବିଚାରରେ ଏହା ସଂସ୍କୃତ ନାଟକର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ମନେ ହୁଏ । ଲୀଳା ନାଟ୍ୟର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଗଣ୍ଡି ଭିତରୁ ବିମୁକ୍ତ । ଏହି ଲୀଳାଟି ଦର୍ଶକ ମନରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ କଳାଗତ ଆନନ୍ଦର ଯୁଗପତ୍ ବିଳାସ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ।

ଭାରତଲୀଳା

ଭାରତଲୀଳା ଓଡ଼ିଆ ଲୀଳା ସାହିତ୍ୟରେ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛି । ଏହା ଗଞ୍ଜାମର ନିଜସ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି ଏବଂ ବଳିଷ୍ଠ ଲୋକନାଟକ ରୂପେ ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ପ୍ରଚଳିତ । ଏହାର ରଚୟିତା ହେଉଛନ୍ତି ଦୀନବନ୍ଧୁ ଦାସ । ଏହି ଲୀଳାର ଜନ୍ମ ସମ୍ୱତ୍ସର ୧୮୪୦ । ଏହି ଲୀଳାକୁ ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ହୁଗୁଳିଭାରତ' ବା ଭାଡ଼ିକିଳା' ନାମକରଣ କରିବା ପଶ୍ଚାଦ୍ ଭାଗରେ କେତେକ କାରଣ ରହିଛି । କଥାବସ୍ତୁର ପରିବେଷଣ ଅପେକ୍ଷା ହାସ୍ୟରସକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଅଭିନେତାମାନଙ୍କର ଅଶୁଦ୍ଧ ପଦୋଚାରଣ, ବିକୃତ ବେଶ ବିନ୍ୟାସ ଓ ହାସ୍ୟରସ ପରିବେଷଣ ନିମିତ୍ତ ବ୍ୟବହୃତ ଅଶ୍ଳୀଳ ଭାଷା ଓ ଇଂଗିତ ହେତୁ ତାତ୍ସଲ୍ୟରେ ଗଞ୍ଜାମର ବିଦଗ୍‌ଧ ସାହିତ୍ୟ ଅନୁରାଗୀ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷ ଏଭଳି କହୁଥିଲେ । ତେବେ ସମୟକ୍ରମେ କନ୍ଧ ଖରିଜା ଗ୍ରାମର ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ସାବତ, ସୁଭଦ୍ରା ଭରଣ' ପୋଥୀକୁ ପରିମାର୍ଜିତ କରି ୧୮୬୧ ମସିହାରେ ଏହାକୁ ଦୁଆରୀନାଟ'ରେ ନାମିତ କଲେ । ଏଥିରେ ଅଷ୍ଟଦଶ ପୁରାଣ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ କାବ୍ୟରୁ ଛାନ୍ଦ, ଦୌପଦୀର ସଂଯୋଜନା, ଅମରକୋଷ, ଶ୍ଳୋକ କୌମୁଦୀ, ମହାନାଟକର ଶ୍ଳୋକର ପ୍ରୟୋଗ ହେତୁ ଏହା ସୁଧୀଜନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ଆଦୃତ ହେଲା । ରଚନା ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ମଳିନ ଓ ଶ୍ରୀନିବାସ ଦାସ । ସଂପ୍ରତି ନବଘନ ପରିଜା ଭାରତଲୀଳା ପରିବେଷଣ କରି ରାଜ୍ୟ ଓ ରାଜ୍ୟ ବାହାରେ ସୁନାମ ଅର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି । ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଭାରତଲୀଳା ମନୋରଞ୍ଜନ ଧର୍ମୀ ହେଲେ ବି ଏହାର ସାମାଜିକ ଆବେଦନ ରହିଛି । ଲୋକଶିକ୍ଷା ଏହି ଲୀଳାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ବିଦେଶ ଭ୍ରମଣରେ ଏହା ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ଲୋକନାଟକ । ନାଟକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ରାମଲୀଳା ଅପେକ୍ଷା କୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ଉନ୍ନତ । ରାସଲୀଳା ଓ ରାଧାପ୍ରେମଲୀଳାରେ ଆଂଶିକ ବିକାଶ ଘଟି ଭାରତଲୀଳାରେ ଏହାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ବସ୍ତୁତଃ ଭାରତଲୀଳା ନାଟକର ନାଟ୍ୟିକ ରୂପାନ୍ତରୀ କରଣର ଏକ ସଫଳ ଓ ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନୋରଞ୍ଜନାତ୍ମକ କଳାକୃତୀ । ନୃସିଂହ ଉପାସନାର ପରମ୍ପରାକୁ ନେଇ ଗଢ଼ି ଉଠିଛି ପ୍ରହ୍ଲାଦ ନାଟକ । ଗଞ୍ଜାମରେ ଏହାର ବିଶେଷ ଆଦର ରହିଛି । ଏହି ନାଟ୍ୟଶୈଳୀରେ ରଚିତ ପୂର୍ବଲିଖିତ ନାଟକ ମଧ୍ୟ ଅଭିନୀତ ହୋଇ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥିଲା । ବାଘନାଚ ଓ ରଣପା ନାଚ ପାଇଁ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱରେ ଗଞ୍ଜାମ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ହୋଇଛି । ବିଶେଷତଃ ବାଘନାଚ ପାଇଁ ଭଞ୍ଜନଗରର ନାରାୟଣ ମହାରଣା ଏବଂ ରଣପା ନାଚ ପାଇଁ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ଭଗବାନ ସାହୁ (ବଡ଼କୁଶସ୍ଥଳୀ ଗ୍ରାମ) ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି । ଆଲୋଚକ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକନାଟ୍ୟ ପରମ୍ପରା ପଛାରେ ଗଞ୍ଜାମର ସମସ୍ତ ଲୋକନାଟକ ସମ୍ପର୍କରେ ସୁବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା ହୋଇଛି ।

ଗଞ୍ଜାମ ଲୋକନାଟକର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ

ସ୍ୱର ସାଧନା ଗଞ୍ଜାମ ଲୋକନାଟକରେ ମୁଖ୍ୟ ବିଶେଷତ୍ୱ । ଗାୟକ ଓ ଅଭିନେତାମାନେ ଏଥିପ୍ରତି ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଗାୟକମାନଙ୍କର ଗୀତ ନିସ୍ତବ୍ଧ ରାତିରେ ମାଇଲ ମାଇଲ ରାସ୍ତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୁଭେ । କଂଠସ୍ୱର ଉଚ୍ଚ ଅଥଚ କୋମଳ । ଏଥିପାଇଁ ସେମାନେ ନିରନ୍ତର କଂଠ ସାଧନା କରିଥାନ୍ତି ।

ଗଞ୍ଜାମ ଲୋକନାଟକର ଗୌରବମୟ ଐତିହ୍ୟ ଓ ସମୃଦ୍ଧ ପରମ୍ପରାକୁ ନେଇ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କଳାବିତ୍ ଓ ଗବେଷକମାନେ ଗଞ୍ଜାମର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ପହଞ୍ଚିଥାନ୍ତି । ଅନେକ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ଉପଲବ୍‌ଧିକୁ ନେଇ ଫେରିଛନ୍ତି । ଗଞ୍ଜାମ ଲୋକନାଟକର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରିଛନ୍ତି । ଲୋକ ନାଟକର ସ୍ୱଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ପରିବେଷଣ, ଦୁଃସ୍ଥ କଳାକାର ଭତ୍ତା ପ୍ରଦାନ ଓ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଏବଂ ଲୋକନାଟକ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ ଲୋକନାଟକ ବଂଚି ରହିବ । ସଂପ୍ରତି ଲୋକନାଟକ ପ୍ରାୟ ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଆସୁଛି । ଆକାଶବାଣୀ, ବ୍ରହ୍ମପୁର ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟ ଅଧିକାଂଶ ଲୋକନାଟକର ରେକଡ଼ିଂ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଛି । ଏହାର ପ୍ରସାରଣ ହେଉଛି । ଲୋକନାଟକ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ହୋଇଛି । ଏହା ଆନନ୍ଦର କଥା । ତେବେ ଦୂରଦର୍ଶନ ଏବଂ ଡ଼କ୍ୟୁମେଣ୍ଟସନ୍‌ର ଆବଶ୍ୟକତା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ରାଜ୍ୟ ସରକାର ଏଥିପ୍ରତି ଧ୍ୟାନଦେବା ବିଧେୟ । ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟକୁ ସୁସମୃଦ୍ଧ କରିଛି । ଏହା ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ଲୋକ ସାହିତ୍ୟର ସଂଗ୍ରହ ଓ ସଂରକ୍ଷଣ ଆମର ଜାତୀୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

ବାଣୀବିହାର
ଆସିକା (ଗଞ୍ଜାମ)